

ÇƏTİN YENİYETMƏLƏRİN ŞƏXSİYYƏT XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

p.e.d., dosent Elnarə Əhməd qızı Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası
p.e.d., dosent Yamən Əziz qızı Vəliyeva
Bakı Dövlət Universiteti

Açar sözlər: “çətin” uşaqlar, yeniyetmə, ailə, məktəb, əxlaq, tərbiyə

Keywords: “difficult” children, teenager, family, school, morality, upbringing

Ключевая слова: «трудные» дети, несовершеннолетних, семья, школа, мораль, воспитания

“Çətin tərbiyə olunan” termini tərbiyə olunan şəxsin pədaqoji və psixoloji təsirə qarşı qabiliyyətsizlik və müqavimət göstərməsi deməkdir. Bu müqavimətin səbəbi çox vaxt həmin şəxsin müsbət inkişafdən geridə qalması ilə bağlıdır və nəticədə nöqsanlar, xarakterdə mənfi xüsusiyyətlər, davranışda yanlış məqsədlər, qeyri-normal tələbatlar və s. əmələ gəlir. Bunun ən qorxulu yekunu isə “çətin” uşaqların, məktəblilərin sabit mənfi xüsusiyyətlərə və davranış pozuntularına malik olan böyüklərin çoxalmasıdır (7).

XX əsrin 20-30-cu illərinə aid pədaqoji-psixoloji araşdırmalarında həmin termin praktiki olaraq tədrisi və tərbiyəsi çətin gedən bütün uşaqlara şamil edilirdi(8). Çətin uşaqlar dedikdə faktiki olaraq bütün anormal uşaqlar nəzərdə tutulurdu, hansılar ki indi xüsusi kateqoriyaya aid edilirlər. Kimsəsiz, azyaşlı cinayətkar, “əxlaqi baxımdan qüsurlu” kimi xarakterizə olunan uşaqlar həmçinin bu qrupa daxil idi.

P.P.Blonski, L.S.Vıqotski, A.B.Zalkind və digərlərin tədqiqatlarında göstərilmişdir ki, əxlaqi qüsurluluq heç də əvvəlcədən ayrı-ayrı fərdlərə xas olan xüsusiyyət deyil; o, onların inkişafında mövcud olan əlverişsiz sosial mühitlərin nəticəsidir(4;5). Bununla əlaqədar, uşaqları normal və əxlaqi baxımdan qüsurlu qruplara bölünməsi yanlış hesab edilmişdi. Müasir ədəbiyyatda adətən o uşaqlar çətin adlandırılır ki, onların davranışı hamı tərəfindən qəbul edilmiş normalardan kəskin şəkildə kənara çıxır və mükəmməl tərbiyəyə maneçilik törədir. Ona görə sinonim kimi “çətin tərbiyə olunan uşaqlar” terminindən də istifadə edilir. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərmişdir ki, əgər formalaşan şəxsiyyətə adekvat yanaşma olarsa, onda çətin yaş dövrü də bir o qədər münaqişəsiz keçə bilər. Ona görə bəzən rast gəldiyimiz “çətin yaş dövrü” anlayışı kifayət qədər şertidir; inkişaf prosesində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması bir sıra çətinliklərdən uzaqlaşmağa imkan verir ki, bunlar da müəyyən yaş dövrünə nisbətən daha çox fərdi inkişaf şəraitinə xasdır (10).

Müasir elmi-tədqiqat ədəbiyyatlarının təhlilinə əsaslanaraq “çətin uşaqlar” anlayışının məzmununu təşkil edən üç mühüm əlaməti göstərmək olar. Birincisi, uşaq və ya yeniyetmədə normadan kənar davranışın mövcud olması. İkincisi, “çətin” məktəblilər qrupuna davranış qüsurları çətinliklə islah olunan uşaq və yeniyetmələrin daxil edilməsi. Bununla əlaqədar, “çətin uşaqlar” və “pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən baxımsız qalmış uşaqlar” terminlərini ayırmaq lazımdır. Əlbəttə, bütün çətin uşaqlar pediaqoji nöqtəyi-nəzərdən baxımsız qalmış uşaqlardır. Lakin pediaqoji nöqtəyi-nəzərdən baxımsız qalmış uşaqların hamısı heç də çətin uşaqlar deyil: onlardan bəziləri nisbətən asanlıqla yenidən tərbiyə olunur. Üçüncüsü, “çətin uşaqlar” fərdi yanaşmaya, valideyn və müəllim diqqətinə, bütövlükdə ətrafdakıların xüsusi qayğısına ehtiyacı olan uşaqlardır. Onlar bütövlükdə pis, islaholunmaz uşaqlar deyil, onlar sadəcə ətrafdakıların xüsusi diqqətinə və şəfqətinə ehtiyacı olan uşaqlardır (9, s.140).

“Çətin” uşaqlar məfhumu öz mənşəyinə görə pediaqoji praktika sayəsində yaranmış, və ilkin olaraq uşaq inkişafından kənara çıxan bütün hadisələri özündə ehtiva edirdi. Sonrakı birgə elmi-praktiki axtarışlar prosesində yeni istiqamətlər aşkarlanmış, islaholunmazlığın psixoloji və pediaqoji bir hadisə kimi predmeti bir daha dəqiqləşdirilmiş və dərinləşdirilmişdir. Müasir pediaqoqların, psixoloqların, hüquqşünasların və təbiblərin əsərlərində uşaq islaholunmazlığına dair növlərinin mahiyyəti və meyarları, onların fərqləndirilməsi dərin və hərtərəfli şəkildə təhlil olunur, onun səbəbləri açıqlanır.

Belə ki, yeniyetmələrin aparıcı fəaliyyətinin xarakteri, onların inkişaf səviyyəsi və mənfi xüsusiyyətlərinin təzahürlərini, habelə onlara tətbiq olunan tipik tərbiyəvi təsir metodlarını nəzərə alaraq, M.A.Alemaskin yetkinlik yaşına çatmayan şagirdlərdə normadan kənara çıxan davranışın strukturunu hazırlamışdı. Həmin strukturda, “pedaqoji baxımdan pozğun”, “qanunu pozan” və “yetkinlik yaşına çatmamış cinayətkarlar”dan fərqli olaraq, “islaholunmaz uşaqlar” bir biri ilə bağlı iki meyar əsasında müəyyən edilir: nizam-intizamın periodik şəkildə pozulması və onların davranışının ailə və sinif kollektivi tərəfindən düzəlişinin prinsipial mümkünlüyü(2, s.87).

Bundan başqa, M.A.Alemaskin çətin uşaqlar qrupunu aşkar edir ki, onların sinir sistemi, psixikası heç bir pozuntuya məruz qalmamış və hansı bir xüsusi rejim və xüsusi şəraitdə tərbiyə olunmalarına ehtiyac duyulmur. Bu, L.S.Vıqotskinin qeyd etdiyinə görə, “kütləvi məktəbdə çətin uşaqlar”dır(6).

Bir sıra psixoloji tədqiqatlarda yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin daxili stimulları və zahiri normadan kənar davranış təzahürləri təsvir olunur. D.İ.Feldşteyn “çətin” yeniyetmələrin diferensiasiyasını apararkən üstün olan mənfi tələbatların xarakterini və onlara uyğun davranış təzahürlərini nəzərə alır. Bununla belə, hər bir tipoloji qrup üçün spesifik tərbiyəvi təsir vasitələri və islah etmə üsulları kompleks şəkildə təqdim olunur(12).

D.İ.Feldşteyn tərəfindən aparılmış qanunu pozan yeniyetmələrə dair tədqiqatlar göstərir ki, onların şəxsiyyətinin əxlaqi deformasiyasının əsasını bioloji xüsusiyyətlər deyil, ailə və məktəb tərbiyəsində olan nöqsanlar təşkil edir. Belə şagirdlərdə təhsilə

qarşı marağın olmaması, faktiki olaraq məktəblə əlaqələrin itməsi müşahidə olunur, bu da onların həmyaşıdlardan 2-4 il təhsildən geri qalması ilə nəticələnir.

Bununla belə, həmin geri qalma, idrak və digər mənəvi tələbatlarla yanaşı, psixi inkişafda normadan kənara çıxma kimi qiymətləndirilmir: yeniyetmələrin bu kateqoriyası normal əqli imkanlara malikdir və onların çoxsahəli fəaliyyət sisteminə məqsədyönlü şəkildə qoşulması intellektual səviyyələrinin aşağı olmasını və passivliyin müvəffəqiyyətlə aradan qaldırılmasını təmin edir(13).

V.İ.Abramenko və A.İ.Seletski bir sıra “işlək” pedaqoji və patopsixoloji terminlərdən istifadə edərək islaholunmazlığın obyektiv şəkildə müşahidə olunan təzahürlərinin özünəməxsus tipologiyasını təqdim edirlər(1, s.42):

1) qeyri-mütəşəkkil yeniyetmələr qrupu – “coşğun” və “coşğun-ehtiyatlı” yeniyetmələr;

2) potensial qanun pozan yeniyetmələr qrupu – “geridə qalan”, “dəcəl”, “ərköyün”, “qaraqabaq”, “emosional baxımdan qanmaz” yeniyetmələr, “avaralar”;

3) psixi baxımdan natamam yeniyetmələr qrupu – “orqanik”, “isterik”, “tez əsəbiləşən”, “affekt baxımdan qeyri-sabit psixopat”, “hiperseksual” yeniyetmələr.

Q.Q.Boçkaryovanın tədqiqatlarında normadan kənar davranış islaholunmaz yeniyetmələrə məxsus mövqə baxımından nəzərdən keçirilir və onların etdikləri hər hansı bir nalayiq hərəkətə və ya hüquq pozuntusuna subyektiv münasibətlərindən asılı olaraq “peşman”, “konfliktsiz” və “arsız”lara bölünürlər(3). Adı çəkilən yeniyetmə tiplərinin hər biri nadir hallarda xalis şəkildə mövcud olur. Lakin müəllim yeniyetmənin öz davranışına qarşı münasibətində hansı tipə daha çox üstünlük verməsini müəyyən etdikdən sonra onu “daxildən” psixoloji korrektə etmək, yəni məqsədlər sistemini və dəyər istiqamətlərini yenidən təşkil olunması yolu ilə tərbiyəvi effektə nail olmaq imkanını əldə etmiş olur.

“Çətin tərbiyə olunan” yeniyetmələrə dair təsnifatlar və tipologiyaların təhlili bu anlayışın psixoloji və pedaqoji məzmunu baxımından yüksək səviyyədə dolğun olduğunu göstərir. Tərbiyə olunan və tərbiyə verənin fəaliyyət motivləri, onların dəyər istiqamətləri və məqsədləri arasında olan psixoloji konflikt təsvir edilən hadisələrin əsasını təşkil edir. Bu konflikt bir-biri ilə qarşıdurmada olan xarakterlərin, temperamentlərin, şəxsiyyət tiplərinin toqquşmasıdır(11).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Абраменко В.И., Селецкий А.И. Психолого-физиологическая типология трудных школьников и несовершеннолетних правонарушителей. – М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. – 1973.

2. Алемаскин М.А., Потанин Г.М., Науч. ред.: Анисов М.И. Методика предупреждения отклоняющегося поведения несовершеннолетних. Учебное пособие. – М.: Изд-во МОПИ им. Н.К. Крупской, 1987.

3. Бочкарева Г.Г. Психологические особенности трудновоспитуемых школьников. – М.: 2001.
4. Блонский П. П. Педология. – М., 1925.
5. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Лань, 2003. – 654 с.
6. Выготский Л. С. Развитие трудного ребенка и его изучение. Собр. соч. Т 5. – М, 1983.
7. Зюбин Л М. Учебно-воспитательная работа с трудными учащимися. – М.: 2002.
8. Кочетов А. И., Верцинская Н. Н. Работа с трудными детьми. – М.: 2001.
9. Мысли, идеи, принципы А.С.Макаренко в современном образовании. Сборник докладов республиканских Макаренковских педагогических чтений (Абакан, 21 декабря 2007 года) /Ред.-составитель В.В. Лушников. – Абакан: редакционно-издательский отдел ГОУ ДПО ХРИПК и ПРО «РОСА», 2007.
10. Прихожан А.М., Толстых Н.Н Трудные дети. – М.: 2005.
11. Трудный подросток: причины и следствия. // Под ред. В. А. Татенко. – К.: Рад. шк., 1985.
12. Фельдштейн Д.И Трудный подросток. – Душанбе, 1972.
13. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: избранные труды. – М., 1999.

XÜLASƏ

Müasir elmi-tədqiqat ədəbiyyatlarının təhlilinə əsasən uşaqların normal və əxlaqi baxımdan qüsurlu qruplara bölünməsi yanlış hesab edilmişdir. Müasir ədəbiyyatda adətən o uşaqlar çətin adlandırılır ki, onların davranışı hamı tərəfindən qəbul edilmiş normalardan kəskin şəkildə kənara çıxır və mükəmməl tərbiyəyə maneçilik törədir. Ona görə sinonim kimi “çətin tərbiyə olunan uşaqlar” terminindən də istifadə edilir. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərmişdir ki, əgər formalaşan şəxsiyyətə adekvat yanaşma olarsa, onda çətin yaş dövrü də bir o qədər münaqişəsiz keçə bilər.

АННОТАЦИЯ

В современной литературе было показано, что моральная дефективность не является некоторой, изначально присущей отдельным особенностью, а выступает следствием неблагоприятных социальных условий их развития. В итоге было признано неправомерным подразделение детей на нормальных и морально дефективных. В современной литературе трудными обычно называют тех детей, чье поведение резко отклоняется от общепринятых норм и препятствует полноценному воспитанию. Поэтому используется также синоним "трудновоспитуемые дети", т. к. они наименее склонны следовать педагогическим предписаниям и проявляют крайнюю невосприимчивость к традиционным педагогическим воздействиям. Многочисленные исследования показали, что при адекватном подходе к формирующейся личности критический возраст может протекать бесконфликтно.

RESUME

According to literatures of modern research, it is considered wrongly to divide children as normal and morally imperfect into groups. In modern literature, usually, it is denominated difficult such children that their behaviours lead away norms accepted by everyone and obstruct perfect upbringing. That's why it is used a term “difficult upbringing children” as a synonym. Multiple researches show that if there is an adequate point of view for nascent personality, then difficult age period can pass as much as without conflict.

Çapa tövsiyə etdi: p.f.d. M.H. Mustafayev